

І. В. Солодковська,
аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ І ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ В СУЧАСНІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізуються публікації українських істориків незалежної України, які зверталися до теми українсько-польських взаємин І чверті ХХ століття. Досліджуються погляди істориків на суспільно-політичний, соціально-економічний та культурний розвиток польської меншини на території України.

Ключові слова: українсько-польські взаємини, національна історіографія, Україна, Польща, І чверть ХХ століття.

Українсько-польські відносини першої чверті ХХ ст. є одним із яскравих прикладів, коли дослідження минулого виходять за межі вузькопрофесійних інтересів та стають суспільно важливими. Історична пам'ять часто є конфліктною, особливо коли йдеться про конфлікти минулого, які актуалізовано в сьогоденні.

Наукове зацікавлення до вивчення і популяризації історії українсько-польських взаємин першої половини ХХ століття активно почали досліджуватися лише після здобуття незалежності України. Вихід української історичної науки з під контроль радянської влади дало можливість перегляду історичних подій й процесів. Відносини України й Польщі першої чверті ХХ ст. в історіографічному плані виявилися менш досліджувано і вимагали нового погляду та сучасного осмислення й узагальнення в світлі сучасних завдань історичної науки, що й робить дану тему дослідження актуальною.

Мета цієї розвідки – представити загальний доробок української історичної науки після проголошення незалежності України у вивченні українсько-польських відносин, простежити еволюцію поглядів українських істориків на співіснування двох держав у першій чверті ХХ ст.

Історія українсько-польських відносин у І чверті ХХ ст. належить до тих проблем історичної науки, які вважаються не повністю вивченими. Відсутні спеціальні роботи, у яких би комплексно розглядалися складні і суперечливі процеси взаємин двох народів. Незначні розробки теми на науковому рівні дозволяє будувати відносини між Україною і Польщею на правді та об'єктивному відтворенні спільної історії, ознайомлюючи з нею широкі верстви громадськості. Зусилля українських істориків спрямовуються на розробку недостатньо вивчених проблем українсько-польських взаємовідносин даного періоду.

Дослідницька парадигма академічного дискурсу багато в чому залежала від пануючих в суспільстві політичних стереотипів, режиму влади та особистих переконань дослідника. Власне ці риси наклали відбиток на проблематику досліджень відносин між Україною і Польщею в 1990-х і 2000-х роках, яку

характеризують пострадянські історіографічні тенденції - постійне продукування «ворога», ідеалізація «своїх», героїзація збройної боротьби, гіперболізація історії державності на основі колоніального підходу. Генеалогія цих студій тісно пов'язана із радянською історіографією, тим більше, що його представники самі були частиною тієї науки.

Науково осмислити уроки минулого, подолати залишки старої неприязні, виробити нові принципи взаємоповаги і його порозуміння, забезпечити збереження етнічної ідентифікації українців у Польщі — ці та інші проблеми стояли в центрі уваги Міжнародної наукової конференції «Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.» [38], що відбулася в листопаді 1996 р. в м. Івано-Франківську. Спільними зусиллями українських і польських учених різних галузей знань — істориків, політологів, економістів, етнографів, філологів, психологів, мистецтвознавців, педагогів — об'єктивно и неупереджено було проаналізовано історичні події останнього сторіччя, визначено їх корені, окреслено перспективи дальших зв'язків.

У доповідях і повідомленнях, що їх було винесено на обговорення, представлений широкий спектр тем і інтересів, запропоновано нові інтерпретації, визначено завдання подальших досліджень. Від узагальнених виступів теоретичного спрямування, що ґрунтуються на значному масиві історичних, культурологічних і інших фактів, до конкретики окремих аспектів наукової проблеми — такими є представлені в збірнику матеріали конференції.

Одним із перших відтворив загальну етнодемографічну картину, показав особливості розвитку національних меншин в Україні В. Наулко у монографії «Хто і відколи живе в Україні» [26]. У виданні йдеться про історію формування на терені України різних етнічних спільнот, особливості їхнього соціального розвитку, сучасний стан і взаємини з українським народом.

Наукові дослідження з історії польського населення в Україні, зокрема питання розселення, чисельного складу, місце і роль поляків в культурному житті України розкрили історики І. Лісевич [21; 22; 23] та В. Палієнко [27; 28].

Напередодні 100-річчя початку Першої світової війни з'явилися узагальнюючі дослідження із всебічним висвітленням військової, соціальноекономічної, суспільно-політичної сторони війни, місця і ролі у ній інших народів. Це історичні нариси «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна» [5], монографії В. Литвина [17; 18] та ін.

Реакцію на початок Першої світової війни, політичні настрої та зовнішньополітичні орієнтації польського населення в Україні, польську громадську думку щодо вирішення питань суспільного й культурного розвитку, вирішення польського питання та громадянсько політичного життя, подано в наукових статтях О. Білобровець [1; 2; 3; 4], яка в своїх працях розкриває всю складність державотворчого процесу в Україні, де спадок тривалого імперського панування створив численні перешкоди для самовизначення українців та налагодження добросусідських відносин з поляками в І чверті минулого століття.

Доля біженців-поляків, які знайшли в Україні тимчасовий притулок, досить цікава тема для дослідження. Серед робіт слід назвати узагальнюючу

статтю Л. Жванко [11] та окремі статті Т. Лихачової [19; 20], присвячені дослідженню долі польських біженців у роки Першої світової війни.

Початок 2000-х рр. збагатив історіографію української полоністики новими іменами дослідників та темами наукових зацікавлень у цій галузі, появою нових локальних центрів польських досліджень в Україні: у Харкові, Одесі, Миколаєві, Житомирі, Луцьку, Вінниці, Черкасах, Ніжині тощо. Історія поляків в Україні в регіональному вимірі знайшла своє відображення у статтях, надрукованих у низці збірників наукових праць і матеріалах конференцій: «Поляки у Києві», «Поляки на Поділлі», «Поляки Харківщини», «Поляки на Півдні України», «Інтермарум: політика, історія, культура» тощо.

Зважаючи на актуальність досліджень історії національних меншин та значний історіографічний доробок у цій галузі, О. Рафальський [33] у монографії окреслив періоди та виділив напрямки історіографічних досліджень, узагальнив напрацювання науковців у вивченні національних меншин. Характеристика етнонаціональної політики царської Росії та представлення історії польського населення в Україні впродовж кінця XVIII – на початку XX ст. як однієї з національних меншин подані в узагальнюючій праці та низці статей Ю. Поліщука [30]. Національне питання в політиці царської влади розглядала в наукових дослідженнях Н. Щербак [40]. Особливості правового становища нацменшин у XX ст., в тому числі і поляків в Україні, зроблено у монографії Л. Рябошапки [34]. Комплексний та системний аналіз, політичні аспекти формування і розвитку польської національної меншини в Україні у XX ст. представлено у науковій монографії та працях О. Калакури [14]. Написання історії Польщі українським істориком Л. Зашкільняком [13] було орієнтовано на загальних польських рухах і течіях, допомагало у визначенні особливостей політичного та суспільного життя поляків в Україні.

Тема культурного життя, розвитку освіти і польського театру знайшла своє вираження у працях Г. Самойленка [35] та у збірках наукових праць, присвячених українсько-польським культурним взаєминам [39].

Г. Самойленко у своїй книзі на широкому фактичному матеріалі розкрив роль поляків у розвитку культури Ніжина XVII–XXI ст. та участь вчених Ніжинської вищої школи у галузі освіти і науки Польщі в XIX–XXI ст. Окреслено місце Ніжинської культурно-просвітницької спілки громадян польського походження «Астер» у зміцненні українсько-польської дружби на сучасному етапі.

До насправді нечисленного грона вчених, у колі наукових зацікавлень яких присутня ця непроста тематика, належить професор Львівського національного університету імені Івана Франка Богдан Гудь. Він є автором численних публікацій в українських та польських виданнях, зокрема монографії «Українці поляки. Хто винен?» (Львів, 2000) [10], «Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX першої половини XX століття» (Львів, 2006) [8], «Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект» (Харків, 2011) [9].

Остання його праця «З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.» (Харків, в-во Акта) [7]. Тим разом вчений виніс на суд читача цілісне двомовне дослідження – результат понад десяти років кропіткої праці, в якому переконливо показує, що криваве протистояння українців й поляків в роки Другої світової війни стало завершальним акордом багатовікового конфлікту, який лише на початку XX століття трансформувався з етносоціального в етнополітичний. Для цього, слід наголосити, автор використав численні наукові джерела, опрацювання українських і закордонних авторів, спогади й художню літературу, що важливо, переважно «польського» походження.

Праця Морозової О. С. «Дослідження історії України першої половини XX ст. в сучасній польській історіографії: напрямки, концепції, дискусії: монографія.» [25] присвячено процесу дослідження історії України першої половини XX ст. у новітній польській історіографії, підсумовано основні здобутки, окреслено питання, що потребують подальшого осмислення. На основі численного джерельного матеріалу, спогадів, інтерв'ю відтворено розвиток новітньої польської україністики в освітніх і наукових інституціях Польщі, періодиці, в діяльності польських українців. Акцентовано увагу на найбільш контроверсійних питаннях українсько-польських відносин. Вироблено практичні рекомендації щодо сприяння дослідженню історії України в Польщі, розвитку наукового діалогу українців і поляків.

Автор праці «Україна і Польща в XX столітті: від конфліктів до порозуміння» Л. Залізник [12] у своїй розвідці робить дослідження щодо мирного співіснування поляків та українців в одній державі. Він зазначає, що загальний настрій і українського, і польського населення у період I чверті XX ст. характеризувався збереженням взаємної ненависті і упередженості, незважаючи на неодноразові спроби окремих осіб з обидвох сторін досягти українсько-польського компромісу.

На початку 1990-х рр. появу об'єктивних досліджень з історії Української революції започаткувала стаття Ю. Гамрецького «До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р.» [6]. Дослідник простежив, як поступово з середини 50-х до середини 80-х рр. XX ст. змінювалися у бік негативу оцінки національно-визвольного руху в офіційних історичних виданнях. Крім того, історик закликав студіювати «білі плями» Української революції та більш детально розглядати події. Слід зазначити, що у праці містяться документи, котрі були невідомі та не використовувалися зарубіжними й діаспорними істориками. Аналізуючи концепцію вказаних видань, варто підкреслити, що вона базується на інтерпретаційній парадигмі діячів та сучасників Української революції 1917–1921 рр.

Національна політика Української Центральної Ради знайшла відображення у дослідженнях науковців М. Лазарович [16], громадсько-політичне життя поляків в Україні в добу УЦР – у працях М. Потапенка [31; 32]. Польські військові формування на території України в роки Першої світової війни досліджувались А. Папакінім [29].

Характеристику політичного життя польської громади під час української революції представлено у статті В. Скальського [36]. Учасі національних меншин, в тому числі поляків у діяльності УЦР присвячено дисертації та окремі статті В. Котюка [15], Т. Макаренка [24], Т. Щетініної [41], О. Ядловської [42]. Доба Української держави, зокрема діяльність польських консервативних сил змальована у працях Ю. Терещенка [37].

Чимало публікацій носять власне дискусійний характер, в яких окремі автори висловлюють власні думки, з якими можна бодай частково не погоджуватися. Однак, з різнобічних, не завжди однозначних оцінок, тих чи інших тлумачень історії, виявлення її детермінованості й наслідковості постає загальна картина, що зрештою визначає основне – більш детальне опрацювання джерельної та наукової бази теми.

Таким чином, проведений аналіз історіографії досліджуваної проблеми засвідчив, що не зважаючи на значну кількість праць, присвячених загальним питанням життєдіяльності поляків в Україні чи окремим її сторонам, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження українсько-польських взаємин I чверті XX століття. Беззаперечним фактом залишається те, що тема міжнародних відносин України з країнами-сусідами завжди привертала увагу академічних учених, у їх творах знайшли відображення синтез різноманітних інтерпретацій тих взаємин. При цьому характерною ознакою сучасного історіографічного дискурсу є намагання відійти від ідеологічних та націєцентричних парадигм. І цей шлях, на нашу думку, є найбільш продуктивним і перспективним, хоч й потребує допрацювань.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білобровець О. Перехід польської суспільної думки в Україні на позиції відновлення державної незалежності Польщі в роки Першої світової війни. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2017. Випуск XXV. С.77-81.
2. Білобровець О. Політичні настрої польського населення в Україні в 1914– 1916 рр. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Вип. 3. Серія: Історія. Збірник наукових праць. Київ, 2015. С. 4-8.
3. Білобровець О. Польські мистецькі виставки в Києві в 1915 р.: суспільний погляд. INTERMARUM: історія, політика, культура. Вип. 3. Житомир, 2016. С. 290-301.
4. Білобровець О. Суспільно-політичні орієнтації поляків України в роки Першої світової війни. INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип. 2. Житомир, 2015. С. 106-118.
5. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси /ред.кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. / Київ, 2013. 783 с.
6. Гамрецький Ю. До вивчення національно-визвольного руху на Україні в 1917 р. // Укр. іст. журн. 1990. - № 12. – С. 60 – 73.

7. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX першій половині XX ст. / Б. Гудь; пер. з пол. А. Павлишин. – Харків: Акта, 2017. – 490 с.
8. Гудь Б. Загибель Аркадії [Текст]: етносоц. аспекти укр.-пол. конфліктів XIX - першої пол. XX ст. / Б. В. Гудь ; НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, Факультет міжнародних відносин Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка. - Л.: [б.в.], 2006. - 447 с.
9. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти XIX - першої половини XX століття: етносоціальний аспект [Текст]: дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Гудь Богдан Васильович; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. - Л., 2007. - 445 арк.
10. Гудь Б. Українці-Поляки: хто винен? [Текст] : у пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини XX століття / Б. Гудь ; Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів. від-ня. - Л. : Кальварія, 2000. - 192 с.
11. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914 – 1918 рр.): монографія. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
12. Залізняк Л. Україна і Польща в XX столітті: від конфліктів до порозуміння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. Вип. 17. С. 3-18.
13. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752 с.
14. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: монографія. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослід. Ім. І.Ф. Кураса. Київ, Знання України, 2007. 508 с.
15. Котюк В. О. Етнонаціональна політика Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2011. 20 с.
16. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль, 2013. 760 с.
17. Литвин В. М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Київ, 2014. 452 с.;
18. Литвин В. М. Тисяча років сусідства і взаємодії: (Історичний огляд українсько-польських відносин за тисячу років). Київ, 2002. 133 с.
19. Лихачова Т.М. Культурно-просвітницька робота серед біженців-поляків з Королівства Польського в роки Першої світової війни// Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. Зб. наук. пр.: Вип. 10. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 86 - 94;
20. Лихачова Т.М. Польські біженці в м. Харкові в роки Першої світової війни: діяльність громадських організацій. Харків-багатонаціональний: Зб. наук. пр. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 81 - 94.

21. Лісевич І.Т. Духовно спрагли (духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр.). Київ, 1997. 210 с.
22. Лісевич І.Т. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864 – 1917). Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 43-54.
23. Лісевич І.Т. У затінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в II пол. XIX – I пол. XX ст.) Київ, 1993. 86 с.
24. Макаренко Т. П. Політика Української Центральної Ради щодо національних меншин (березень 1917-квітень 1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луганськ, 2008. 20 с.
25. Морозова О. С. Дослідження історії України першої половини XX ст. в сучасній польській історіографії: напрямки, концепції, дискусії: монографія. Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 432 с.
26. Наулко В. Хто і коли живе в Україні. Київ: Головна спец. ред. літ-ри мовами націн. меншин України, 1998. 80 с.
27. Палієнко В. І. З історії розселення польської людності на Правобережній Україні (крізь призму статистики). Відродження. 1994. № 12. С. 67-70.
28. Палієнко В. І. Польська людність Лівобережної України (з точки зору статистики). Відродження. 1995. № 1. С. 65-67.
29. Папакін А. Війська Польські. Польські військові формування колишньої російської армії в Україні (1917– 1919). Тернопіль, 2012. 128 с.
30. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ, 2012. 432 с.
31. Потапенко М. Польський демократичний рух у Наддніпрянській Україні (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 90-106.
32. Потапенко М. Польські політичні сили Наддніпрянської України у добу Центральної ради. Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки № 3. Вип. 79. Ніжин, 2015. С. 127-136;
33. Рафальський О. Національні меншини України у XX ст.: Історіографічний нарис. Київ, 2000. 447 с.
34. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин України (1917–2000) Львів, 2001. 482 с.
35. [Самойленко Г. В.](#) Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII - XXI століття): монографія; передм. Emilia Jasiuk. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. – 210 с.
36. Скальський В. Політичне життя польської громади під час української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) Український історичний збірник. Вип. 11. Київ. 2008. С. 185-202.
37. Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. Український історичний журнал. № 4. 2008. С. 19-37.

38. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. / Ред. М. Лесюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1997, 231 с.
39. Українсько-польські культурні взаємини. 36. статей. Вип. 2. Київ, 2008. 290 с.].
40. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII — початок ХХ ст.) Київ, 2005. 616 с.
41. Щетініна Т. О. Національні меншини України: створення та діяльність центральних органів виконавчої влади у добу Центральної Ради (1917–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2012. 24 с.
42. Ядловська О. С. Партії та громадсько-політичні організації національних меншин на Півдні України в період Центральної Ради: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2012. 20 с.

О.М. Завальнюк,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету ім.І.Огієнка, керівник Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України НАН України

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ КАМ'ЯНЦЯ- ПОДІЛЬСЬКОГО НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На основі опублікованих джерел і праць дослідників висвітлюється питання про найбільш суттєві складові життя української громади Кам'янець-Подільського упродовж нульових і до середини десятих років ХХ ст. Звернено увагу на дотримання містянами-українцями у повсякденні своєї національно-побутової традиції, а також різні напрямки діяльності місцевої «Просвіти» як громадського організаційного центру, її керівних діячів, важливі внутрішні події життя цього товариства, вироблення політичної програми розвитку подільських українців, підтримку місцевими семінаристами й духовенством вимог щодо українізації духовної освіти, здійснення перекладу і видання українською мовою для вжитку четвероєвангелія, що засвідчувало значні зрушення у національно-культурній і політичній сферах. Також відзначено гальмівні чинники розвитку активності української спільноти.

Ключові слова: українці, Кам'янець-Подільський, Подільська «Просвіта», українська бібліотека-читальня, масові культурні заходи, прояви національної і політичної свідомості.

Губернське місто Кам'янець-Подільський в імперські часи було покликане відігравати роль форпосту російської державності у прикордонні і, попри окраїнне географічне розташування в регіоні, зі столиці перед ним ставили офіційне завдання демонструвати свою «російськість» в контексті посилення політики русифікації. В результаті цього тут поступово осідали